

Ristningar

ÄRGÅNG 6, NUMMER 16

2012 MAJ

HUVUD-ARTIKLAR

- Gammal svensk liggmila
- Slaget vid Dumme mosse

I DET HÄR NUMRET:

Gammal svensk liggmila	2-3
Slaget vid Dumme mosse	4-5
Vår förste hedersmedlem	6
Aneby Hembygdsdag	6
Upptaktsmöte Skog och Historia	6
Jag har läst...	6

Högländets Fornminnesförening

Här är ett nytt nummer av Ristningar, hoppas ni sett fram mot det.

Vi vill påminna om våra två resor då anmälningstiden går ut inom kort:

Endagarsresan till södra Östergötland och Ydre och Kinda kommuner är den **nionde juni**. Bussen startar från Broarp, korsningen mellan Rv40 och länsväg 128, kl 8.00, Eksjö station kl 8.15 och Rydsnäs kl 8.45, där även guiden möter upp. Några av målen kommer att vara Tiderrums kyrka, en av Sveriges äldsta träkyrkor, Andrew Petersson-museet i Asby och Smedstorps dubbelgårdar. Vi har ett fåtal platser kvar. Bindande **anmälan senast 15**

maj så det brådskar nu! Anmäl dig till Gunnel Granmo, 0383-310 37, Birgit von Malmborg, 0140-240 31 eller Hans Forssander, 0380-415 74.

Årets tvådagarsresa går till Västkusten och Kungs rike, Kungsbacka. På vägen dit besöks även Ulricehamns-trakten. Datum är helgen 18-19 augusti. Bindande anmälan senast 15 juni till programkommittén enligt ovan.

Vi får besök från Göteborgs Fornminnesförening lördagen femte maj. Michael och Lars kommer att guida hela dagen vid olika fornlämningar i Aneby och Nässjö kommuner med början vid

Stalpet i Aneby.

Innan våra resor har vi en excursion med arkeologer i Anebytrakten torsdagen 31 maj, 9-15. Samling på Fredstorget i Aneby, anmälan till Hans Forssander, 0380-415 74 senast 25 maj.

Lördagen 26-27 maj är det vikingamarknad i Vetlanda. Det är Emådalens vikingar som arrangerar detta. Denna relativt nystartade förening var och introducerade sig på vårt föreningsmöte på Krusagården i Eksjö den 26e april.

Redaktionen

En påminnelse till alla flyttfåglar: När ni får ändrad adress, telefon eller e-postadress så vill föreningen få ändringen också. Det är synd om vi skulle hugga i sten med Ristningar.....

Ordförande har ordet

På mötet i Eksjö var vi bara lite över dussin, vilket är för lågt. Jag vill gärna ha återkoppling om vad ni vill se och höra på medlemsmötena i framtiden så vi får upp antalet deltagare!

En tanke som kommit upp är att ha möten på helger istället, årsmötet var ju rätt så välbesökt på en söndag eftermiddag. Vi funderar också på att köra lite kortare möten där vi träffas kanske på en utgrävning eller ett museum. Dels

kan vi ha lite mer spontana möten, dels blir det väsentligt billigare för föreningen. Några medlemsmöten som är lite längre kanske vi måste ha.

Kort sagt; ge mig lite feedback, vad vill DU ha för möten?

Ovan finns lite påminnelser om våra resor och andra evenemang. Kom ihåg att anmäla dig! En resa och titta på något intressant i sällskap med lika-sinnade är inte fel.

Som vi nämner ovan var Emådalens vikingar och presenterade sig på vårt senaste medlemsmöte, det var mycket trevligt och inspirerande! Vi kommer att hålla kontakten med dem framöver, men också med Järnåldersbyn i Lövhult. Tänk att tre så intressanta föreningar finns i vår närhet, alltså dessa två och vår egen!

Lars

Gammal svensk liggmila

”Liggmilan förefaller ha börjat användas i Sverige under medeltid.”

Det var i november förra året som en sällsynt upptäckt gjordes på Knuts- torps marker i Flisby sock- en. I en skogsglänta några meter från vägen fanns en rektangulär svag upphöj- ning i marken ca 18x 4 m. När vi gjort ett antal jord- prover med inslag av kol- rester kunde vår arkeolog Linnea Kallerskog konsta- tera att detta troligen var en kolbotten efter en ligg- mila (ev. två). Denna typ av kolbotten har vi inte hittat tidigare vilket var mycket intressant.

Området runt omkring genomsöktes för att ev. hitta någon lämning efter kolarkojan vilket inte gav något resultat.

Historik

Den äldsta formen av kol- mila anses i litteraturen vara liggmilan. Andra namn på milan var *Gam- mal svensk liggmila*, *Van- lig liggmila* eller *Svensk- mila* (Hennius et al, 2005).

Liggmilan förefaller ha börjat användas i Sverige under medeltid. Uppgifter finns att de kan gå tillbaka ända till vikingatid - äldre medeltid (Nilsson, 2005). Under främst det senaste decenniet har flera ligg- milor undersökts arkeolo- giskt och sett till sprid- ningen på dateringarna har denna sorts mila haft en mycket lång användnings- tid.

Metoden att kola i liggmi- lor fortsatte in på 1900-

talet. Liggmilor användes ofta vid platskolning, alltså en och samma plats använ- des för kolning och att vir- ket fördes dit.

Kolbottnar efter liggmi- lor; Utseende och kolnings- metod

Enligt Sälle & Örtenblad (1992) byggdes liggmilan rektangulär med en lutning på 1:8 upp till 1:12. Man lade först ut slanor i lut- ningens riktning som en bottenvase. Tvärsöver dessa slanor travade man därefter veden. Milans långsidor, gavlarna, blev därför lodrä- ta och för att stybben skulle ligga kvar behövde ytter- väggar sättas upp. Dessa benämndes balkro och sat- tes upp endast några deci- meter utanför gavlarna. Balkron gjorde man av kluvna slanor, vilka stöddes med strävade stolpar. De lades upp allteftersom stybbningen ökade i höjd. Både fram- och bakväggarna lutades något inåt, så att stybben kunde hållas kvar med hjälp av block eller stybbshyllor. I syfte att få upp grövre ved när milan växte i höjden, använde man långa slanor, på vilka veden rullades upp med hjälp av flottarpikar.

När veden staplats upp täcktes milan på samma sätt som för en resmila med hjälp av ljun, mossa och granris, för att sedan täckas med kolstybb. De kunde antändas genom både yttre eller inre tändning. En ligg- mila kunde vara upp till tre

meter hög och rymma 150 kubikmeter. Milan tändes vanligtvis i lägre delen av milan och kunde ta mellan tre och sex veckor att kola (Nilsson 2005, Hennius et al 2005).

Bergvetenskapsmannen Sven Rinman omtalade ligg- milan i sin *Bergwerks lexikon* från 1788-1789 på föl- jande vis:

”Liggmila, eller Läggmila, kallas vid kolning et uti vissa bergslager här i riket ännu brukeligit sätt, at på en aflång fyrkantig plats, eller kolbotten, lägga en 8 til 10 alnars lång, grof och okluf- ven ved, eller stockar, uti en nästan trekantig hop, som har en mera brant och en mera sluttande långsida, så at altsammans kan på van- ligt sätt med ris och moblan- dadt stybbe betäckas, och veden därmedelst, genom antändning på den sluttande långsidan, efter konstens reglor, förvandlas til kol....

....Denne kolningsmethod är ofelbart den äldsta och simp- laste, samt obekant på utri- kes orter, men kan vara tjen- lig til arbetets besparande med mycken afhuggning, där lång, grof och tät skog gif- ves. Med fullkomlig säkerhet är dock intet bevist, om de mästa kol af vede n härige- nom erhållas, hvilket igenom vedens vigt, såsom den säk- raste måttstocken, borde ut- rönas....

...Läggmilor brukas dock nu mera på få ställen i riket, och det mäst uti Öster och Wäster bergslagerne, eller

där grofva skogar och mindre folkhjälp gifves. Häremot är så mycket mera arbetadt med resmilors förbättring....

....Den olägenheten vid läggmilor kan svårligen undvikas, at icke däruti mera samt större och bilder grofware brandar gifvas af ändarne, som med stybbe ej kunna så väl betäckas och erhålla så jämn hetta, ehuru stängsel emot stybbet därvid göres. Små nödfalls läggmilor, som mäst göras af öfverblifna stora brandar, kallas ock Fantar, eller Gyltor.”

Uppgifter och bilder hämtade ur Jönköpings läns museums Arkeologiska rapport 2008:17. -” 1000 år av kolning i Nifsarp” av Rickard Wennerberg.

I denna rapport framgår bl. a. att museet genomförde sommaren 2007 en arkeologisk för- och slutundersökning av ny-påträffade kolningsanläggningar inom fastigheten Nifsarp 1:2 i Höreda socken söder om Eksjö, här fanns också en liggmila som dokumenterades noggrant. C-14 analys visade att liggmilen använts ca 1490-1660 e.Kr. Troligen var tyngdpunkten i början och mitten av 1500-talet.

Liggmilen kan dateras till en period, som för Eksjö stad var fylld av aktivitet. Det stora tidsspannet på de daterade lämningarna visar också på en kontinuitet i resurshanterandet där träkolet var en viktig resurs, framförallt för järnframställning och järnhantering.

Referens:

Jönköpings läns museum

Arkeologisk rapport 2008:17

Rickard Wennerberg

Hans Forssander

Liggmila under tändning, Bjurfors, Västmanland 1918. Från Skogsbibliotekets bildarkiv, negativnr 13636

Nytänd liggmila i Bjurfors, Västmanland 1916. På bilden ses den konstruerade väggen, balkron, tydligt. Just denna liggmila stöttades upp med snedställda stöttor. Från Skogsbibliotekets bildarkiv, negativnr 13673

Slaget vid Dumme mosse

*Ur: Skog & Såg nr 4
2011/Om Daniel Rantzau
vid anfallet mot Jönkö-
ping:*

I skogen döljer sig historiens slag...

*”Det ligger ett svagt dis
över åskammen. Här har
granarna vuxit sig höga. I
skydd av dem går en man
långsamt fram och tillba-
ka. Plötsligt piper det till.
Verktyget han har i han-
den ger utslag. Han böjer
sig ned. Rispar försiktigt
med en kniv. Sedan för
hand. Får tag i ett litet
föremål. Är det en sten?
Nej. Uttrycket i hans an-
sikte avslöjar att det är
något helt annat. Något
helt, helt annat...”*

På senhösten 1567 drog en dansk armé under ledning av fältherren Daniel Rantzau in i Småland via Nissans dalgång. Med 4 000 man värvat fotfolk, ett par tusen ryttare och ett stort antal icke stridande, flera hundra trossvagnar och tolv kanoner. På kvällen den 30 oktober kan man läsa i Rantzaus krigsdagbok att armén slagit läger på en grön slätt mellan höga berg. Man hade kommit till Jära by, några mil väster om Jönköping.

Tillfället var strategiskt valt – under hösten kan man räkna med att alla lador och visthusbodrar i fiendeland var välfyllda. Plundring, eld och ödeläggelse följde i danskarnas spår. Nästa mål var Jönkö-

ping. En strategiskt viktig stad för att bana väg in i Östergötland.

För att få perspektiv befolkades Jönköping på den här tiden av ca 1 200 invånare. Så den annalkande hären skulle i paritet med dagens befolkningmängd ha varit någonstans på 600 000 – 800 000 man. Det såg – med andra ord – inget vidare ut för Jönköping.

Detektivarbete vid skrivbordet...

Det är nästan på dagen 444 år sedan Rantzau kritade i sin krigsdagbok när Skog & Såg möter Sven Engkvist från Miliseum i Skillingaryd och Claes Pettersson från Jönköpings läns museum i en till synes helt vanlig skogsbacke utanför Jönköping.

– Det var här som Rantzaus proffsarmé mötte på en svensk bondehär. Bönderna med ett enda uppdrag: att fördröja danskarnas härjningar in i landet. Man ville vinna tid för att hinna evakuera Jönköping, berättar Claes Pettersson. Efter flera års detektivarbete vid skrivbordet började han – tillsammans med dåvarande medarbetaren på läns museet Rickard Wennerberg och Sven Engkvist – för några år sedan ge sig ut i naturen för att försöka hitta platsen för slagfältet.

– Fältdagboken är givetvis viktig, liksom att veta hur de gamla vägsträckningarna såg ut, hur snabbt och långt

hären kunde ta sig, terrängförhållanden med mera, berättar Sven Engkvist.

I det här fallet visste man dessutom via anteckningarna att slaget ska ha stått vid en större åskam, en höjd, någonstans mellan Jära by och Dumme Mosse.

– Vi står nu precis nedanför denna åskam. Här kom den danska hären. Här uppe låg det svenska bakhållet, säger Claes och pekar upp mot den nu täta skogen.

Det är inte svårt för fantasin att skena iväg. Höra ljudet av hästarna som frustande tar sig fram i den leriga hålvägen, sorlet från flera tusen människor som försöker vara tysta, legoknektarna i sina färgglada kläder som verkligen lyser i skogen.

...blev till testdetektering i fält.

Just de geografiska och topografiska förutsättningarna gjorde att Claes och Sven kände att det var värt att prova att detektera i området. Tillstånd för detta inhämtades från markägare samt länsstyrelsen och så en dag var de igång.

– Det är svårt att detektera i en uppvuxen skog, eller på hyggen med sly och plantor, berättar Claes.

Men det skulle snabbt visa sig vara mödan värt.

– Det blev Sven som fick hitta vad vi knappt vågat drömma om – ett daterande mynt! I normala fall brukar

”– Det blev Sven som fick hitta vad vi knappt vågat drömma om – ett daterande mynt!”

inte silvermynt från Erik XIV:s regeringstid tillhöra vanligheterna på våra utgrävningar. Sannolikheten för att finna ett sådant mynt mitt ute i skogen är väldigt liten, för att uttrycka sig mildt. Och så ligger det där – på en plats som vi bedömt som trolig för en framskjuten svensk ställning, beskriver Claes.

– Det var en förlösande känsla. Går nästan inte att beskriva, säger Sven.

Detekteringsarbetet har sedan fortsatt med armborstspilspetsar, kulor. Detta har ytterligare stärkt bilden av att detta verkligen är rätta platsen.

Vädret styrde vapenvalet

Projektilerna som hittats – eller snarare de som inte påträffats – har bidragit med en annan viktig pusselbit i slagets historia.

– Det handlar om en detalj som Rantzau inte nämner i sin krigsdagbok, nämligen vädret. Vi hade förväntat oss att få fina utslag på bly på våra metalldetektorer och att kunna samla in en handfull grovkalibriga kulor från musköter och hakebössor, berättar Sven Engkvist.

– Men efter våra insatser på slagfältet har vi inte kunnat hitta en enda! Däremot har vi exempel på finkalibriga kulor och hagel, där båda typerna sannolikt använts i pistoler. Förklaring?

– Det var troligen dåligt väder. Hur skulle en lunta ha kunnat hållas brinnande, eller krutet torrt, i strilande höstregn? Pistoler kunde skyddas hjälpligt under en kappa och för dess psykologiska verkan i närmkamp med bondesoldater behöll man i alla fall dem. Under resten av striden förlitade sig de vana legosoldaterna på blanka vapen – på svärd, pikar och hillebarder.

Svenskarnas armborst fungerade i alla väder. Men det hjälpte föga. Danskarna var för många och omringade till slut bondehären. 19 stridsvana danskar stupade och säkerligen drygt ett hundratal svenskar.

– Men man hade lyckats att fördröja hären och i all hast evakuera Jönköping, säger Claes Pettersson.

Inget hinder för avverkning

Den här typen av slagfältsarkeologi i skogsmiljön är relativt ovanlig.

– Men intresset för den ökar hela tiden. Och det är helt fantastiskt vilka resultat man har nått här på bara några dagars effektivt arbete i fält, säger Johan Engström, bitr. överintendent vid Statens Försvarshistoriska Museer.

Samverkan med skogsägarna har fungerat väldigt väl.

– Området berör två olika fastigheter och de har varit mycket intresserade, beskriver Sven Engkvist.

Om någon av dem bestämmer sig för att avverka här, skulle det innebära problem för utgrävningen?

– Ska jag vara ärlig så är det snarare tvärtom. Det skulle underlätta, ler Sven Engkvist.

Så några lagliga hinder för det finns inte? – Nej.

Jakten på blockhuset fortsätter

Det hittas både det ena och det andra när man detektera i skogen. Någon sågkedja, patronhylsor från både älgjägare och hemvärnets ammunition finns representerat bland ”fynden”.

– När vi nu fastställt området för slaget vill vi inrikta oss på platser som utifrån de topografiska förutsättningarna borde ha varit omstridda. Det gällde främst området närmast gravfältet nere vid backens fot, åskammen i söder och själva back-

krönet, beskriver Claes Pettersson.

– Vi har ännu inte hittat platsen för det svenska blockhus som den danske befälhavaren beskriver i sin rapport till den danske kungen. Det kommer vi givetvis att leta vidare efter. Det är en viktig nyckel för att kunna beskriva händelseförloppet, säger Sven Engkvist.

Så det kommer att svingas detektorer i den helt vanliga, ovanliga, skogsbacken väster om Jönköping igen, var så säkra.

Text: Daniel Söderlind, Reklambyrån Concret, Jönköping/Skog & Såg nr 4 2011

Redigerat och avskrivet av Michael Wallin

**Höglandets
Fornminnesförening**
c/o Michael Wallin
Grängsgatan 32
571 32 NÄSSJÖ

Redaktion:
Michael Wallin
Lars Ljungberg

E-post:
nyhet@fornminne-hogland.se

Vi finns på webben, besök oss på:
<http://www.fornminne-hogland.se>

Vår förste hedersmedlem

Birgit von Malmborg fyllde 90 år den 25 mars och uppvaktades från föreningen av Lars och Susanne Ljungberg, Lennart Spång, familjerna Wärnberg, Bengtsson och Forsberg/Johansson, samt Doris Larsson, som alla minglade och smorde kråset tillsammans med ca 75 andra, familjen inräknad. Ordförande Lars överlämnade blommor och ett diplom som utnämnde Birgit till föreningens första hedersmedlem. Birgit var med på den första studiecirkel som Bertil och Greta höll och var med att starta föreningen och var länge styrelsemedlem. De senaste åren har hon varit aktiv i programkommittén som ordnar våra årliga resor och föreningsmöten. Hon är en verklig tillgång för föreningen och väl värd ett hedersmedlemskap.

Greta

Aneby Hembygdsdag

Aneby Hembygdsråd har haft möte i Askeryd där de olika föreningarna redogjorde för sina aktiviteter under 2012. Hembygdsdagen kommer att firas den 5 augusti kl.13 till ca 16 på Bordsjö och greve Bonde kommer att berätta om slottets historia. Gamla hantverksmetoder skall visas och de olika föreningarnas böcker säljas. Kaffeservering och lotterier mm mm. En från varje förening skall sköta parkeringen. Vill du ställa upp där så

ring Greta 0380-20707.

Hembygdsrådet skall ha ytterligare ett möte i juni för att finslipa programmet.

Bertil

Upptaktsmöte Skog och Historia

Den 10 mars var det upptaktsmöte på Knutstorps Herrgård inför årets inventering. Det var de vanliga "skogsmullarna" plus vår nye intresserade medlem Jan-Olof Adolfsson, arkeolog Linnea Kallerskog och ordföranden för Flisby Hembygdsförening Jan Månson, totalt 10 personer. Bertil Wärnberg berättade om Knutstorps historia och vad han trodde man skulle kunna hitta i området och Jan Månsson fyllde på med sina uppgifter och idéer. Bertil Wärnberg och Jan Månsson kommer att ta kontakt med markägarna. Det beslöts att starta sökandet efter lämningar den 10 och 12 april då Linnea kommer att vara med. När inventeringen i Knutstorp är färdig tänker vi fortsätta i Frinnaryd och Askeryd som vi delvis har avverkat tidigare.

Greta

Jag har läst...

Jönköpings läns Hembygdsförbund – Småländska kulturbilder 2002:

Om runstenar i Jönköpings län

Boken innehåller en rad artiklar om runstenar ur olika synvinklar; de flesta mycket intressanta. I de första artiklarna beskrivs runstenarna som en viktig del av vårt kulturarv och utvecklingen av runalfabetet och de olika bokstävernas ljud och betydelse.

En särskilt intressant artikel är den om runstenen vid Norra Sandsjö kyrka i Nässjö kommun där texten handlar om Ärinvard som lät resa stenen över sina förfäder i sex gene-

rationer för att styrka ättens ägorätt till området.

Därefter följer några artiklar om personnamn resp. ortsnamn på runinskrifter samt en artikel om runstenar längs gamla färdvägar i Jönköpings län. Sedan följer tre olika artiklar som har med förhållandet mellan religion och runinskrifter att göra.

En artikel av det obehagligare slaget – men ändå intressant – är den som behandlar hur runor och nordisk mytologi har (miss)brukats av nazister och andra ytterlighetsriktningar på högerkanten.

Hur man kan särskilja olika runmästare kan man läsa om i en annan intressant artikel. En sista artikel handlar om hur runstenar har vårdats (eller missköts) tidigare och hur man ska vårda en runsten nu enligt vedertagen metodik.

Sist i boken finns ett hundra sidor långt avsnitt om de bäst bevarade och mest intressanta runstenarna i länet. För mig - som gärna passar på att titta på forn lämningar när jag är ute och åker bil - är detta avsnitt mycket användbart, då texter står förklarade och att det också är en bra vägbeskrivning till de olika runstenarna. Dessutom finns det en karta över hela länet längst bak i boken med alla runstenar markerade.

Sammanfattningsvis är boken mycket intressant och jag kan rekommendera er att låna den från föreningens bibliotek eller köpa in den.

Michael Wallin